

Archeologisch bureauonderzoek

Sir Winston Churchilllaan 1023 te Rijswijk (Z-H)

O. Holthausen

Gemeente Rijswijk

Taakveld Vergunningen, Monumentenzorg en Archeologie

Archeologisch bureauonderzoek

Sir Winston Churchilllaan 1023 te Rijswijk (Z-H)

O. Holthausen

Rijswijk

Gemeente Rijswijk
Domein Ruimtelijke Ontwikkelingen
Taakveld Vergunningen, Monumentenzorg en Archeologie

Concept

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Administratieve gegevens	6
3.	Geologie	7
4.	Bewoningsgeschiedenis	10
5.	Het plangebied	18
6.	Archeologisch verwachtingsmodel	21
7.	Conclusies en aanbevelingen	23
8.	Literatuur	24
9.	Overzicht van afbeeldingen en tabellen	26
Bijlage 1	Verklaring lithostratigrafische laageenheden	27
Bijlage 2	Tijdbalk	28

Afbeelding 1. Kaart van Nederland. Rijswijk ligt bij de ster.

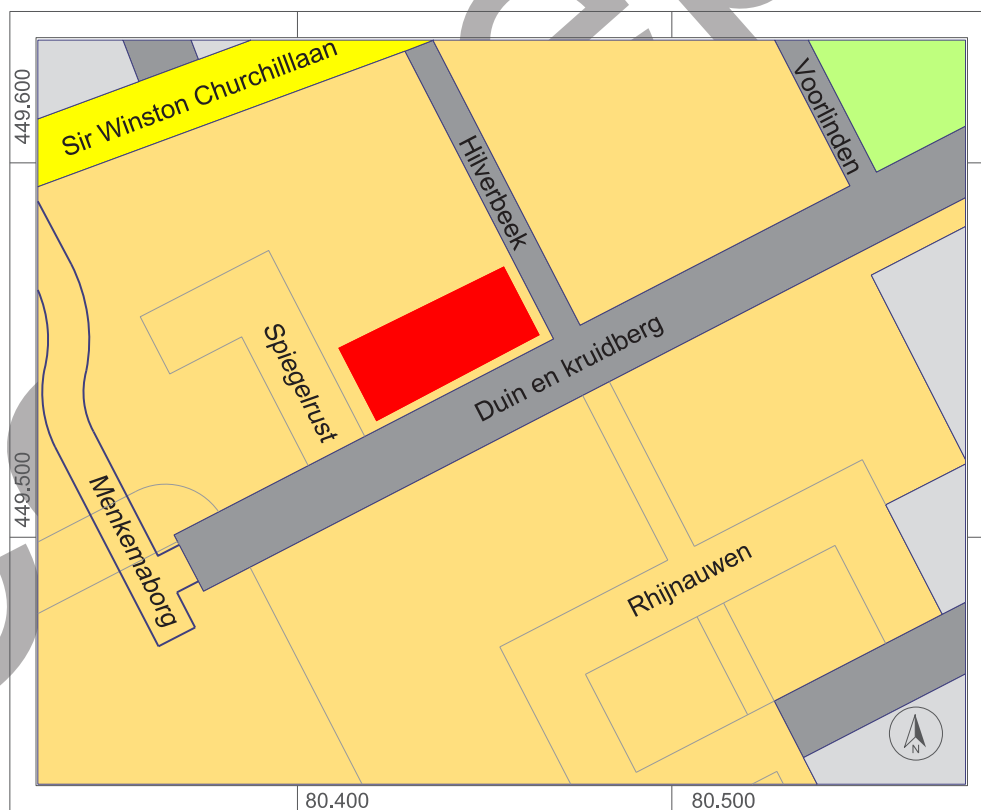

Afbeelding 2. Topografische kaart van Rijswijk. De locatie Churchilllaan 1023 bevindt zich bij de ster.

1. Inleiding

Kolthoff Vastgoed, gevestigd te Rijswijk, is voornemens om het terrein aan de Sir Winston Churchilllaan 1023, perceel I 1608 in Rijswijk opnieuw in te richten (afb. 1). De bestaande opstallen - een tuinbouwkas - zullen worden gesloopt, waarna het terrein wordt heringericht met de bouw van enkele woningen. De aan de voorgenomen nieuwbouw gerelateerde werkzaamheden vormen mogelijk een bedreiging voor eventueel aanwezige archeologische waarden. Derhalve is besloten om door middel van een bureauonderzoek de bekende en te verwachte archeologische waarden binnen het plangebied in kaart te brengen. In feite betreft het bureauonderzoek een inventarisatie van archeologische, geologische en historische gegevens. Hierbij wordt onder andere gebruik gemaakt van historische kaarten, geologische kaarten, bodemkaarten, verwachtingskaarten, archieven, literatuur en het centraal archeologisch informatiesysteem Archis. Op basis van deze gegevens wordt een gespecificeerd verwachtingsmodel geformuleerd, waarin een uitspraak wordt gedaan over de aan- of afwezigheid, de aard en omvang, gaafheid en conservering van de archeologische waarden. De gegevens in dit rapport vormen de basis waarop een (beleids)beslissing genomen wordt.

Afbeelding 3.
Het plangebied (rood vlak)
op de huidige topografie.

2. Administratieve gegevens

Datum : oktober 2018

Opdrachtgever : Kolthoff Vastgoed
Dahliastraat 32
2282 PZ Rijswijk

Uitvoerder : Gemeente Rijswijk, BMA

Bevoegd gezag : Gemeente Rijswijk

Naam deskundige : dhr. drs. J.M. Koot

Beheer en plaats van documentatie : Gemeente Rijswijk
Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Bogaardplein 15
2284 DP Rijswijk

Onderzoeksmeldingsnummer (Archis) :

Locatie

Toponiem : Sir Winston Churchilllaan 1023,
kavel 1608

Plaats : Rijswijk

Gemeente : Rijswijk

RD-coördinaten : nw x = 804.10,930; y = 449.550,561
zw x = 804.21.084; y = 449.530,994
no x = 804.55,154; y = 449.572,323
zo x = 804.64,685; y = 449.554,008

Kadastrale gegevens

Kadastrale nummer : 1608

Sectie : I

3. Geologie

3.1. Algemeen

Rijswijk bevindt zich in een geologische zone die deel uitmaakt van de Nederlandse kustvlakte (afb. 4). Nadat de kustlijn rond 4100 voor Chr. zijn meest landinwaartse positie, globaal op de lijn Ypenburg - Rijswijk-Zuid, had bereikt, verplaatste deze zich terug in westelijke richting. Hierbij werden strandwallen gevormd. Omstreeks 3800-3200 voor Chr. ontstond de strandwal waarop onder andere de dorpskernen van Rijswijk en Voorburg gesitueerd zijn (geologische eenheid 17, afb. 4). Deze strandwal strekt zich uit van Voorschoten tot in Weteringen. Op de strandwal werden ook duinen gevormd. Vanaf omstreeks 3000 voor Chr. vond op de flanken en in laaggelegen delen van en buiten de strandwal veengroei plaats door de stijging van de grondwaterspiegel. Dit veenpakket, het Hollandveen¹, behoort tot de Formatie van Nieuwkoop (zie o.a. geologische eenheid 11). De hooggelegen delen van de strandwal, met name daar waar zich duinen hadden gevormd, bleven vrij van veengroei.

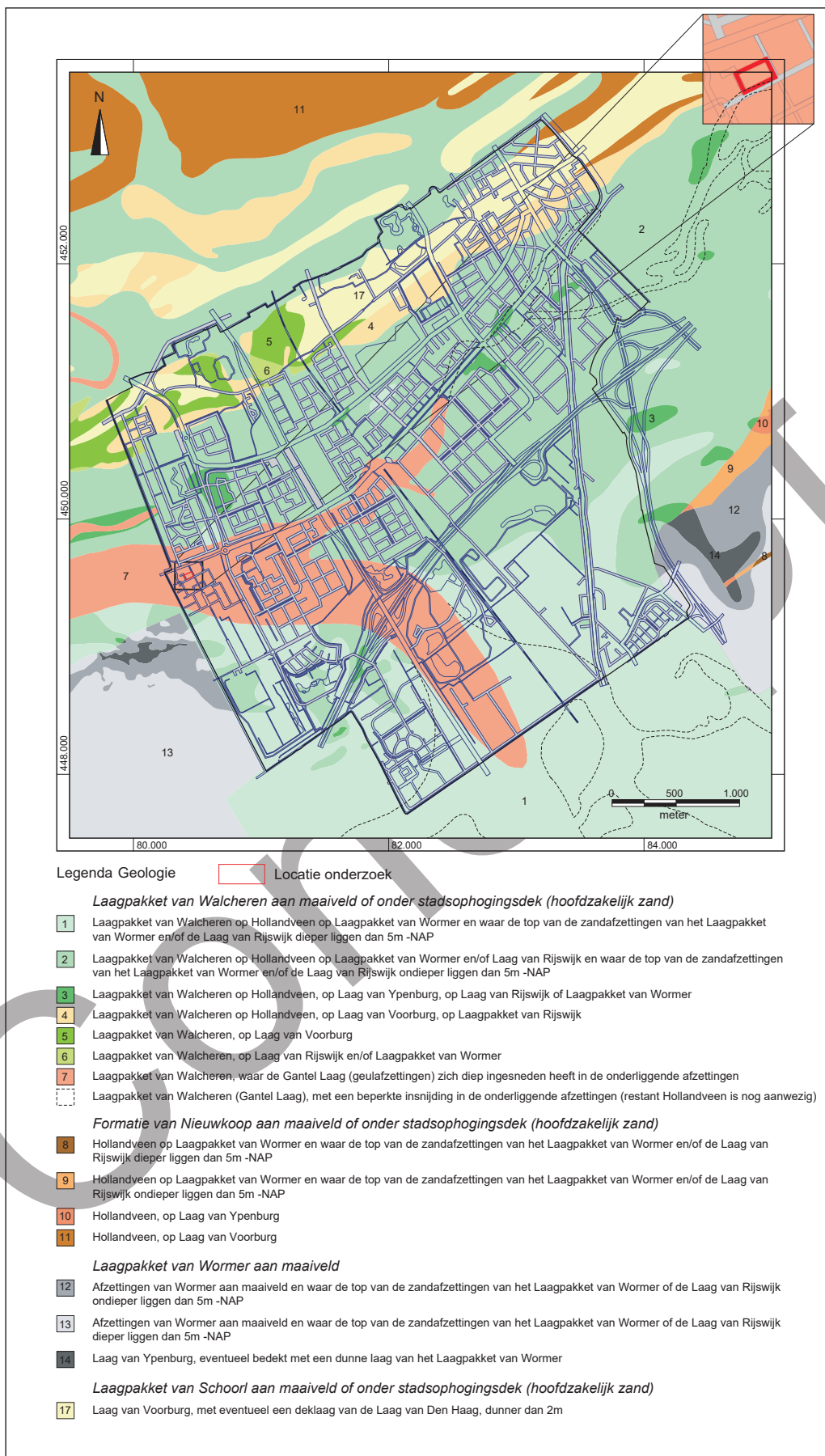
De veengroei die omstreeks 3000 voor Chr. was begonnen ging gedurende lange tijd door. Na de veenvormingsfasen kreeg de zee weer vat op het gebied: een grote getijdengeul (geologische eenheid 7, behorende tot het Laagpakket van Walcheren) drong via de Maasmond door tot diep in het achterland. Buiten de hoofdgeul en de vele zijtakken werd klei afgezet, hoofdzakelijk in de laaggelegen gebieden, maar zelfs tot op de flanken van de strandwal. Deze getijdenafzettingen (geologische eenheden 1 t/m 6) van het zogenaamde Gantelsysteem vonden plaats tot in de Late IJzertijd (circa 200 voor Chr.), waarna het getijdensysteem verlandde. Het is vooralsnog onduidelijk wanneer het Gantel-getijdensysteem zijn invloed voor het eerst laat gelden in de omgeving van de onderzoekslocatie. De gelaagde, mariene afzettingen van het Gantelsysteem liggen erosief op het onderliggende veen- en zandpakket.

In de periode van de Vroege Middeleeuwen tot in de twaalfde eeuw werd opnieuw een kleidek afgezet, de zogenaamde Poeldijklaag. Dit gebeurde wederom vanuit de Maasmond, via de loop van de voormalige Gantel. Vermoedelijk drong het water ditmaal niet veel verder landinwaarts door dan tot de grens tussen Weteringen en Rijswijk, en mogelijk slechts binnen het voormalig stroomgebied van de Gantel. De aanleg van dijken vanaf de twaalfde eeuw betekende in principe het einde van de kleiafzettingen. Hierna zal nog slechts sporadisch sprake zijn geweest van enige kleiafzetting in tijden dat het gebied blank kwam te staan door overvloedig 'binnenwater' of inundatie ten tijde van krijgshandelingen.

3.2. De onderzoekslocatie

Volgens de Geoarcheologische kaart van Den Haag en Rijswijk (Vos, Rieffe en Bulten, 2007) bestaat de bodem op de onderzoekslocatie hoofdzakelijk uit (zandige en kleiige) afzettingen behorende tot het Laagpakket van Walcheren (zie afb. 4). Volgens de kaart betreft het hier de zogenaamde Gantel Laag; geulaafzettingen hebben zich hier diep in de onderliggende afzettingen ingesneden. Volgens de Top zandkaart van Den Haag en Rijswijk (TNO, 2005) bevindt de top van het zandpakket zich binnen het plangebied dieper dan 5 m - NAP. De bovenste, overwegend kleiige afzettingen met daarin mogelijk sporen van bewoning vanaf de Romeinse Tijd, zullen door de werkzaamheden geroerd worden. Na de Romeinse Tijd vond nog enige sedimentatie plaats (zgn. Poeldijklaag). Tijdens diverse archeologische onderzoeken in het aangrenzende plangebied Eikelenburg (2010-2014) en direct

¹ Zie voor een Verklaring lithografische laageenheden bijlage 1.

Afbeelding 4.
Het plangebied (rood omkaderd) op de geologische situatie.

aan de overzijde van de Sir Winston Churchilllaan (Serre, 2017) is gebleken dat de Poeldijklaag zich inderdaad binnen het plangebied, direct onder de bouwvoor, bevindt. In zuidelijke richting, van de Churchilllaan af, bleek de laag dikker te worden. Voor het plangebied Sir Winston Churchilllaan 1023 wordt verwacht dat de Poeldijklaag een kleipakket van geringe dikte betreft en dat deze wellicht deels in de bouwvoor zal zijn opgenomen. Desalniettemin is de verwachting dat dit kleipakket de aanwezige resten uit de Romeinse Tijd afdekt en dat de sporen uit de Romeinse Tijd daarom overwegend goed geconserveerd zijn.

Afbeelding 5.

Overzicht van een deel van het plangebied. Het plangebied bevindt zich binnen de rode lijnen.

Bron: www.googlemaps.com

4. Bewoningsgeschiedenis

4.1. Algemeen

De vroegste sporen van bewoning in Rijswijk en directe omgeving gaan terug tot ongeveer 3500 voor Chr. (Koot en van der Have 2001; Koot et al. 2008). De bewoningssporen in deze periode - het Midden Neolithicum (het midden van de Nieuwe Steentijd, circa 4200-2850 voor Chr.) - behoren zelfs tot de oudste in het holocene kustgebied van West-Nederland. Eén van de vindplaatsen betreft de VINEX-locatie Ypenburg, waar in 1997 op het voormalige militaire vliegveld archeologische vondsten aan het licht kwamen. Het bleek hier te gaan om een duin dat dichtbij de toenmalige kustlijn moet hebben gelegen en waar onder andere de vondst van huisplattengronden en een begraafplaats wijst op een permanente bewoning van het duin. Een ander voorbeeld is de Harnaschpolder in Schipluiden, waar voorafgaand aan de bouw van een groot waterzuiveringscomplex een duin werd ontdekt met bewoningssporen en enkele graven (Louwe Kooijmans & Jongste, 2006). In Wateringen zijn eveneens bewoningssporen uit het (Midden) Neolithicum aangetroffen. Hier vormt de vondst van een huisplaats een belangrijke aanwijzing voor een (deels of volledig) sedentaire leefwijze. Aanwijzingen voor het houden van runderen en het verbouwen van graan ondersteunen dit beeld (Rae-maekers 1997, p. 157, 159-161).

Bij de aanleg van de woonwijk De Strijp op de bovengenoemde strandwal van Rijswijk (Voorschoten - Wateringen) werden in 1996 bewoningssporen aangetroffen uit een latere fase van het Neolithicum (Koot 1997). Enkele jaren later, in 2000, werden bij het nabijgelegen sportcomplex De Schilp eveneens archeologische vondsten uit deze periode gedaan. Bij de aanleg van een nieuwe riolering aan de Schaapweg, in 2001, werd duidelijk dat men ook deze locatie gebruikte voor bewoning en/of economische exploitatie in deze periode. De vondsten die tijdens deze onderzoeken aan het licht zijn gekomen - met name vuurstenen werktuigen, aardewerkfragmenten en slachtafval - worden alle toegeschreven aan de zogenaamde Vlaardingen-groep en worden gedateerd in de periode omstreeks 2700-2600 voor Chr. (Koot 2001). De verspreiding van de vindplaatsen op dit deel van de strandwal doet vermoeden dat er wel eens sprake kan zijn van één grote vindplaats uit dezelfde periode, hoewel vooralsnog niet kan worden uitgesloten dat het meerdere vindplaatsen betreft die elkaar in tijd hebben opgevolgd. Ervan uitgaande dat de jongste neolithische bewoningsresten dateren van ongeveer halverwege het derde millennium voor Chr., lijkt er sprake te zijn van een hiaat in de bewoning van grofweg 2000 jaar: de periode tussen de laatste fasen van het Neolithicum en de Vroege IJzertijd. Op basis van de beschikbare geologische gegevens is er geen reden om aan te nemen dat het gebied gedurende deze periode niet geschikt zou zijn geweest om te wonen. Derhalve is een waarschijnlijker verklaring dat het ontbreken van bewoningssporen uit deze periode geen bewoningshiaat representeert, maar eerder een leemte in onze kennis. De stand van het archeologisch onderzoek, toeval of verstoringen van de bewoningssporen door latere bewoners kunnen factoren zijn die in dit verband een rol spelen. Wanneer we kijken in de bredere omgeving van Rijswijk, dan blijkt dat onder andere in Den Haag in het duingebied en ter plaatse van het Bronovo ziekenhuis wel bewoningssporen uit de (Midden) Bronstijd zijn aangetroffen. Ook zijn er aanwijzingen dat onder andere in Voorschoten en Voorburg (e.g. Park Leeuwensteijn, zie Hessing 1991) - dus op dezelfde strandwal als waar Rijswijk op ligt - wel degelijk bewoning is geweest in deze periode.

Vanaf de Midden IJzertijd wordt het beeld met betrekking tot de bewoning in Rijswijk en omgeving weer ondersteund door archeologische vondsten. Zo werden in 2000 bij het sportcomplex De Schilp krassporen van een eergetouw (een soort primitieve ploeg, afb. 6), aardewerkfragmenten, bot (slachtafval) en houtskool

Afbeelding 6.
Archeologische
werkzaamheden in De
Schilp in 2000. Op de
voorgond sporen van een
eer-getouw.

aangetroffen. De vindplaats wordt gedateerd omstreeks 400 voor Chr. (Koot 2002). Ook elders op de strandwal is gebleken dat men in de IJzertijd het gebied bewoonde. Voorbeelden zijn de vindplaatsen aan de Herenstraat, vóór de Oude Kerk, en aan de Van Vredenburgweg (Koot 1994). Evenals bij de vindplaats De Schilp werden aan de Herenstraat krassporen van een eergetouw waargenomen, hetgeen duidelijk maakt dat men er ook gewassen verbouwde. In de directe omgeving van het plangebied zijn tot op heden nog geen vondsten uit deze periode gedaan.

Het is niet bekend of men in de IJzertijd ook het Rijswijkse deel van het klei- en veengebied buiten de strandwal heeft bewoond. Het eerder genoemde Gantelstelsel was gedurende de Midden IJzertijd enkele eeuwen actief en die omstandigheden zullen een substantieel deel van het gebied weinig geschikt voor bewoning hebben gemaakt. Toch wijzen opgravingen van huizen in Midden-Delfland uit dat men ondanks de wellicht ongunstige omstandigheden toch de mogelijkheden voor bewoning en/of economische exploitatie benutte (Van den Broeke en Van Londen 1995, p. 26-33). Een vergelijkbare situatie kan voor Rijswijk zeker niet worden uitgesloten.

Vanaf de Romeinse Tijd neemt de bewoning sterk toe; dit laat zich ook illustreren aan de hand van de vele vindplaatsen uit de Romeinse Tijd die in Rijswijk en omgeving bekend zijn. Een belangrijk verschil met de voorgaande perioden is dat in de Romeinse Tijd eigenlijk vrijwel alle typen landschappen werden gebruikt voor bewoning en/of economische exploitatie. Behalve de hoge en droge strandwal ging men nu ook de hogere delen van het klei- en veengebied bewonen. De Gantel zal in deze periode al enige tijd niet meer actief zijn geweest, hoewel niet geheel duidelijk is of en in welke mate er nog restgeulen open waren. In het direct om het plangebied gelegen Eikelenburg heeft archeologisch onderzoek in de periode 2010-2014 sterke aanwijzingen opgeleverd, dat het Gantel getijdensysteem in de Romeinse Tijd al geheel verland was, getuige het grootschalige verkavelingssysteem dat zich ononderbroken over de gehele (voormalige) stroomgordel uitstrekt. Of het gehele, door de Gantel beïnvloedde gebied ook voor feitelijke bewoning geschikt was, is niet zeker. Wel duidelijk is dat de gehele (voormalige) stroomgordel was ontgonnen en ingericht en dat de verlandende delen van de voormalige geul en delen van de oeverwallen intensief werden bewoond.

Voorbeelden van vindplaatsen uit de Romeinse Tijd in Rijswijk zijn te vinden in onder andere Eikelenburg (nederzetting met bijbehorend grafveld), de Hoekpolder, aan de Wethouder Brederodelaan, aan de Tubasingel (De Bult), in het Wilhelminapark, aan de Sir Winston Churchillaan, aan de Havenstraat, naast het museum aan de Herenstraat, aan de Van Vredenburgweg en op het landgoed te Werve (Koot 1994). De stad Forum Hadriani, in het huidige Voorburg, zal gedurende de Romeinse tijd een zeer belangrijke rol hebben gespeeld. In de wijde omgeving rond de stad zullen nederzettingen van verschillend karakter en omvang - veelal gericht op de productie van agrarische en ambachtelijke goederen - een directe of indirecte (handels)relatie hebben gehad tot Forum Hadriani. Eerste aanwijzingen voor de productie van goederen zijn in recente jaren aangetroffen tijdens enkele onderzoeken in het Wilhelminapark. Zo werden in 2010 de onmiskenbare resten van metaalbewerking opgegraven: ijzer- en smeedhaardslakken, welke de archeologische neerslag vormen van het smeden van ijzer ter plaatse. Bij archeologisch onderzoek in de zomer van 2018 werden opnieuw vergelijkbare vondsten gedaan; dit maal te midden van nederzettingsresten zo'n 500 meter ten zuiden van de in 2010 onderzochte vindplaats. Hoewel nadere analyse van het vondstmateriaal nog moet plaatsvinden, maakt de vondst wel al duidelijk dat er op enige schaal ruw ijzererts moet zijn verwerkt tot baar ijzer, dat men vervolgens tot eindproducten smeedde. Hoewel men er vermoedelijk voorwerpen voor dagelijks gebruik van maakte, zijn er geen concrete aanwijzingen die wijzen op de specifieke aard van de geproduceerde voorwerpen.

Vermoedelijk kunnen tenminste enkele van de Rijswijkse vindplaatsen uit de Romeinse tijd, waaronder mede de bovengenoemde, worden gezien in het licht van zo'n handelsrelatie tot de stad Forum Hadriani. Het meest sprekende voorbeeld is de nederzetting 'De Bult' aan de Tubasingel, die in de periode 1967-1969 is opgegraven (Bloemers 1978). Het betreft een inheemse nederzetting, bestaande uit boerderijen en bijgebouwen, uit de periode eerste - derde eeuw na Chr. Dat er sprake moet zijn geweest van een intensieve interactie tussen deze nederzetting en de nabijgelegen stad Forum Hadriani blijkt onder andere uit de aanwezigheid van uitgesproken Romeinse producten en toegepaste technieken, waarvan de in de derde eeuw verzezen 'villa' naar Romeinse traditie een overtuigend voorbeeld is.

Afbeelding 7.
Reconstructie van een
Romeinse villa, gevonden
in Rijswijk-De Bult, en
nu opgesteld in het
Archeologiehuis Zuid-
Holland in Alphen aan den
Rijn.

Aan het einde van de Romeinse Tijd, in de loop van de derde eeuw na Chr., neemt de bewoningsdichtheid af. Het huidige beeld is dat de streek grotendeels ontvolkt raakte, althans dit lijkt het geval te zijn voor de kleigronden; slechts op de strandwallen lijkt de bewoning zich te hebben voortgezet. Uit de Laat-Romeinse Tijd en de daarop volgende periode - de Vroege Middeleeuwen - zijn dan ook nauwelijks bewoningssporen teruggevonden. Voorbeelden van de schaarse bewoningsplaatsen uit de Vroege Middeleeuwen zijn de locatie Hoogwerf in Naaldwijk en Ockenburg in de gemeente Den Haag (Bult 1998; Immerzeel 2005). Evenals voor de Bronstijd geldt ook voor de Vroege Middeleeuwen dat er geologisch gezien geen reden is om aan te nemen dat het landschap in Rijswijk niet geschikt zou zijn geweest voor bewoning. Behalve sterke aanwijzingen dat de schaarste aan vindplaatsen inderdaad moet samenhangen met grootschalige ontvolking, kan niet worden uitgesloten dat ook hier de stand van het archeologisch onderzoek, toeval of verstoringen van de bewoningssporen door latere bewoners factoren kunnen zijn die in dit verband een rol spelen.

In de loop van de Middeleeuwen nam de omvang van de bevolking weer gestaag toe. Op de strandwal geven verscheidene vondsten blijk van deze ontwikkeling. Met het toenemen van de bevolking nam ook de behoefte aan landbouwgrond snel toe. Vanaf de twaalfde eeuw ging men het klei- en veengebied ontginnen door het graven van sloten en het aanleggen van kades. De nieuw ontgonnen gebieden aan weerszijden van de strandwal werden in de loop der tijd steeds verder uitgebreid in noordelijke en zuidelijke richting. In het nieuw ontgonnen gebied werden nu ook boerderijen gebouwd. Zo ontstond in de twaalfde eeuw ten zuiden van de huidige Sir Winston Churchilllaan een lint van boerderijen, diep in het poldergebied (Koot 1994; Koot 2008). Ook op de locatie 'De Bult', aan de huidige Tubasingel, verrees een boerderij en wel precies op de plaats waar in de Romeinse tijd al verscheidene boerderijen elkaar hadden opgevolgd.

Vanaf de dertiende eeuw verscheen naast de boerderijen in het ontginningsgebied op de strandwal een aantal versterkte huizen, welke het middelpunt waren van grote, agrarische bedrijven. De versterkte huizen waren aanvankelijk van hout, maar dit werd later vervangen door baksteen. Ook de vorm en functie veranderden in de loop der tijd, van een omgracht en opgehoogd terrein met houten toren naar

Afbeelding 8.
Het versterkte huis Te
Blotinghe, op een tekening
van Abraham de Haen uit
1723.
Bron: <http://www.haagsebeeldbank.nl>

Afbeelding 9.
Huis Te Werve.

een groot en vierkant gebouw voorzien van hoektorens en met een haast militair karakter. Voorbeelden van verstrekte huizen zijn het veertiende eeuwse Huis te Blotinghe (afb. 8) en het dertiende eeuwse Huis Te Werve (Koot 1994). In 2008 werd aan de Klaroenstraat een omgracht woonterrein uit de 14e eeuw opgegraven (Dorenbos, Holthausen & Koot, 2010).

In de Nieuwe Tijd breidde de dorpskern van Rijswijk, op het oostelijk deel van de strandwal, zich snel uit. Hier concentreerde zich hoofdzakelijk de bewoning. Vanaf de zeventiende eeuw werd de ontwikkeling van Rijswijk gedomineerd door de aanleg van buitenplaatsen: grote en luxueuze oorden voor rijke kooplieden, adel en hoffunctionarissen uit Den Haag en Delft. Dikwijls verbouwde men een bestaande boerderij, maar soms verrees op het landgoed een gloednieuw herenhuis. Een voorbeeld is Huys Ter Nieuburch ter plaatse van het huidige Rijswijkse Bos. Het Huys Ter Nieuburch werd door Frederik Hendrik gebouwd in de jaren 1630-1635, op de plaats van het huidige Rijswijkse Bos. Het was één van de grootste buitenplaatsen in de regio. Het paleis was in 1697 het decor voor de Vrede van Rijswijk die hier gesloten werd. Tussen 1786 en 1791 werd het paleis gesloopt. De (funderings)resten van het paleis en zijn bijgebouwen zijn nog in de bodem aanwezig (Dorenbos, Holthausen en Koot, 2011). Tegenwoordig herinnert De Naald in het Rijswijkse Bos aan de plaats waar deze eens zo grootse buitenplaats zich bevond. Het middeleeuwse Huis Te Werve bleef sloop bespaard, waardoor deze buitenplaats als enige nog resteert (e.g. Koot 1994; Koot & Simonis 2006, afb. 9).

4.2. Plangebied en directe omgeving – bekende archeologische waarden

Een aantal archeologische waarnemingen in de directe omgeving van het plangebied illustreert dat ook dit specifieke deel van Rijswijk een intensieve bewoningsgeschiedenis kent. Raadpleging van het archeologisch informatie systeem Archis laat zien dat binnen een straal van circa 1 km van het plangebied aan de Sir Winston Churchilllaan 1023 enkele tientallen archeologische vindplaatsen en/of waarnemingen zijn geregistreerd (afb. 10). De waarnemingen dateren uit de Romeinse Tijd, de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Het zwaartepunt van bewoning in dit deel van Rijswijk lijkt in de Romeinse Tijd en Late Middeleeuwen te liggen. De belangrijkste waarnemingen in relatie tot het plangebied betreffen de waarnemingen die zich in de directe nabijheid van de Sir Winston Churchilllaan bevinden. Waarneming 46433 betreft de vondst van de Romeinse hoofdweg aan

Bron: Archis.

het Oosteinde in Wateringen (Gemeente Den Haag). Net over de grens in Wateringen, eveneens aan het Oosteinde, werd tijdens archeologisch onderzoek mogelijk het Romeinse Kanaal van Corbulo aangetroffen (waarneming 415050). Mede door deze vondsten en de vondst van een Romeinse mijlpaal langs de kruising van de Sir Winston Churchilllaan/ Huis te Landelaan in Rijswijk zelf (Dorenbos, Holt-Hausen & Koot 2009) is komen vast te staan dat de huidige Sir Winston Churchilllaan grotendeels overeen moet komen met het tracé van de voormalige Romeinse hoofdweg naar het Forum Hadriani in het huidige Voorburg (afb 11). Recentelijk, in oktober 2017, werd aan de overzijde van de Sir Winston Churchilllaan, ter hoogte van het onderhavig plangebied, de aanwezigheid van de Romeinse hoofdweg en het Kanaal van Corbulo opnieuw bevestigd.

Op verschillende plaatsen dicht ten zuiden van de Sir Winston Churchilllaan wijzen waarnemingen op intensieve bewoning en/of exploitatie van het gebied in de Romeinse Tijd (o.a. waarnemingen 24330, 24416-7 en 24396). Dit beeld werd nogmaals bevestigd in het voorjaar van 2010; in het plangebied Eikelenburg werden tijdens verkennend archeologisch onderzoek, dat werd uitgevoerd door het Bureau Monumentenzorg en Archeologie (BMA) van de Gemeente Rijswijk, sporen van bewoning uit de Romeinse Tijd aangetroffen tegen de huidige weg aan. De archeologische sporen zijn in de periode 2011-2012 door BMA opgegraven en bevonden zich op minder dan 100 meter afstand van het onderhavige plangebied. Tijdens het verkennend onderzoek in 2010 werd ook langs de Rijnwateringkade een voorheen onbekend boerderijf aangetroffen. Naast materiaal uit de veertiende eeuw werden hier ook resten uit de twaalfde eeuw aangetroffen. Het erf maakte deel uit van de middeleeuwse lintbebouwing. Enkele opvolgers van de middeleeuwse boerderijen zijn ter plaatse nog aanwezig; de archeologische resten van het in 2010 aangetroffen boerderijf werden in 2011 opgegraven. Op een afstand van slechts circa 70 meter ten noordoosten van het plangebied werd in 2011 een belangrijke vondst gedaan. Ter plaatse van de percelen 2232 en 2233 - het voormalige huisnummer 1013 - werden tijdens een archeologisch proefsleuvenonderzoek enkele crematiegraven uit de Romeinse Tijd aangetroffen

Afbeelding 11.

In geel het tracé van de Romeinse hoofdweg door Rijswijk. De rode vlek links is het plangebied.

(afb. 12). Deze vondst deed vermoeden dat zich ter plaatse een grafveld bevond, dat bij de nederzetting hoorde die ten tijde van het proefsleuvenonderzoek in november 2011 al grotendeels was opgegraven. Dit nederzettingsterrein bevond zich direct langs de Sir Winston Churchilllaan, ten westen van het plangebied. Het nederzettingsterrein en het (vermoedelijk) bijbehorende grafveld waren van elkaar gescheiden door een grote, noord-zuid georiënteerde verkavelingssloot. Hieruit wordt geconcludeerd dat men het grafveld weliswaar naast de nederzetting, maar op een apart kavel, inrichtte. De begrenzing van het grafveld aan de oostzijde is niet vastgesteld; het is waarschijnlijk dat deze zich voortzette tot binnen het erf van Sir Winston Churchilllaan 1011. Het is onwaarschijnlijk dat het grafveld zich uitstreckte tot binnen het onderhavig plangebied.

Op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) staat het plangebied niet aangeduid als een gebied met een vastgestelde archeologische waarde. Op de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) maakt het plangebied deel uit van een terrein met een hoge archeologische verwachtingswaarde. Op de Cultuurhistorische Hoofdstructuur (CHS) Zuid-Holland (versie januari 2017) is het plangebied aangeduid als een gebied met een overwegend redelijke tot grote kans op het aantreffen van archeologische sporen. Volgens de Gemeentelijke Nota Tussen Oud en Nieuw. Actualisering nota Cultureel Erfgoed gemeente Rijswijk ligt

Afbeelding 12.
Urn uit het grafveld van
de opgraving Sir Winston
Churchilllaan 1013.

het plangebied in een zone van hoge archeologische waarde.

5. Het plangebied

5.1. Historische situatie

Het plangebied bevindt zich in het klei- en veengebied ten zuiden van de hoge en droge strandwal; vanaf de twaalfde eeuw werd dit gebied ontgonnen door het aanleggen van kades en het graven van kanalen en sloten. In de dertiende en veertiende eeuw verplaatste de bewoning zich naar de nieuw ontgonnen gronden. Evenals eerder het geval was geweest op de strandwal, vestigden men hier nu boerenbedrijven. Enkele honderden meters ten zuiden van het plangebied bevindt zich een lint van boerderijen, dat met zekerheid teruggaat tot in de veertiende eeuw. In deze periode moet zich ter plaatse van de Sir Winston Churchilllaan ook reeds de hoofdweg hebben bevonden, waarvan het tracé vermoedelijk zelfs teruggaat tot de Romeinse Tijd.

Over het plangebied aan de Sir Winston Churchilllaan 1023 zijn in de historische bronnen weinig of geen gegevens te vinden. Op historische kaarten is te zien dat tot in de late negentiende eeuw geen bebouwing aanwezig is. Vanaf het einde van de negentiende eeuw verzeen langs de Sir Winston Churchilllaan steeds meer woningen. Het woonhuis met huisnummer 1023 dateert van na deze periode: deze tuinderswoning werd in 1901 gebouwd. Het gebouw heeft de monumentenstatus. Het betreft een gemeentelijk monument (G-047)

Afbeelding 13.

Het plangebied (rood omkaderd) op de kadastrale kaart uit 1874 (links) en 1934 (rechts).

Naast het nog bestaande hoofdgebouw en de bijgebouwen, is het plangebied in de loop der tijd ook bebouwd geweest met tuinderskassen. Op afbeelding 14 zijn de locaties weergegeven waar in verschillende perioden kassen hebben gestaan. Momenteel is binnen het plangebied nog een tuinderskas aanwezig.

De inrichting van het plangebied door de eeuwen heen kan verstoringen van het bodemprofiel tot gevolg hebben gehad. Mogelijk heeft men reeds vanaf de twaalfde eeuw in het landschap ingegrepen ten behoeve van de ontginning van het gebied buiten de strandwal. In deze ontginningsperiode werden sloten gegraven om zo het landschap in stroken te verkavelen. Door ontwatering vond tevens bodemdaling plaats. Concrete gegevens uit deze periode en voorgaande perioden ontbreken voor het plangebied.

Afbeelding 14.
Overzicht plangebied
(blauw omkaderd)
met daarop (in rood)
weergegeven de
bestaande bebouwing en
(in lichtblauw) de reeds
gesloopte kassen.

5.2. Huidige situatie

Het plangebied aan de Sir Winston Churchilllaan 1023 (kavel 1608) bestaat een circa 1035 m² groot terrein. In de huidige situatie bestaat het plangebied voornamelijk uit een tuin, grasland, een stuk verharding en een tuinderskas van circa 18 x 6,5 meter. Afbeelding 15 is een uitsnede van een luchtfoto van het plangebied.

Afbeelding 15.
Het plangebied (rood
omkaderd) op een luchtfoto
uit 2017.

5.3. Toekomstige situatie

In de toekomstige situatie wijzigt de inrichting van het plangebied sterk ten opzichte van de huidige inrichting. De bestaande opstallen worden gesloopt, waarna het terrein wordt heringericht en twee nieuwe woningen worden gerealiseerd. Afbeelding 16 geeft de toekomstige situatie weer

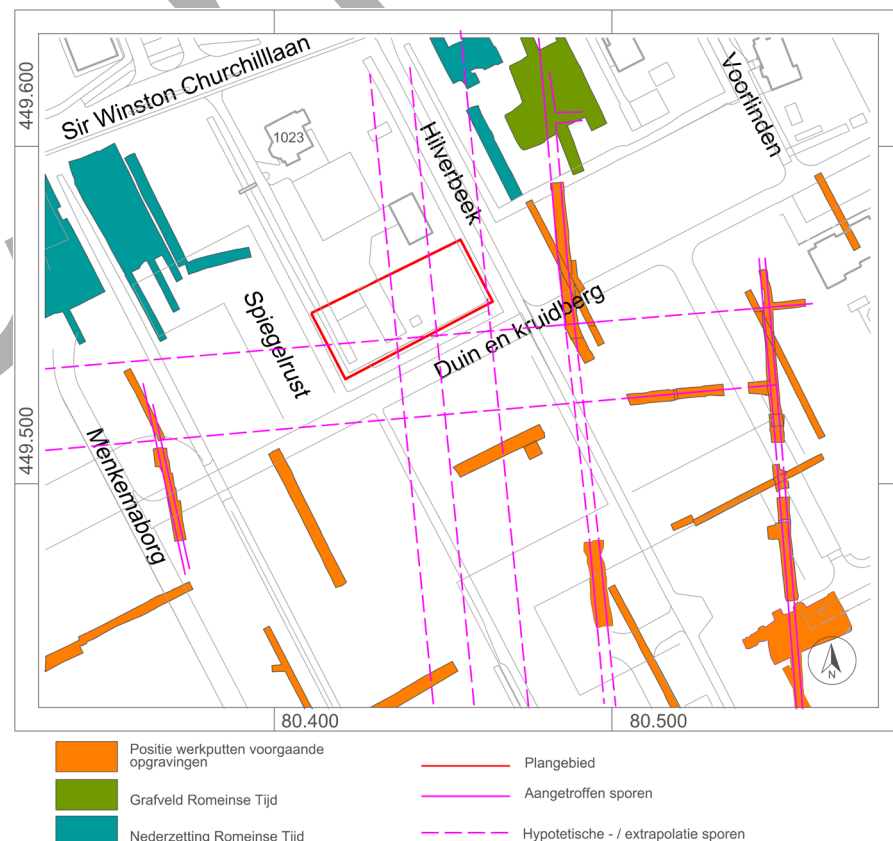

6. Archeologisch verwachtingsmodel

Het gespecificeerde (archeologische) verwachtingsmodel baseert zich in feite op de in de hoofdstukken 3, 4 en 5 beschreven gegevens. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW). Het geheel aan gegevens wordt geanalyseerd en in onderling verband geïnterpreteerd. De IKAW geeft een hoge trefkans (op archeologische resten) voor het plangebied. Deze verwachting is hoofdzakelijk gebaseerd op de geologische situatie. Hier wordt een kleipakket aan het maaiveld of direct onder een aanwezig ophogingspakket verwacht. Vindplaatsen uit de perioden Romeinse Tijd, Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd kunnen op basis van deze geologie worden verwacht binnen het gehele plangebied. Voor vindplaatsen uit het Neolithicum geldt een zeer lage verwachting vanwege de diepe insnijding ter plaatse door het Gantelsysteem. Er geldt een hoge verwachting voor resten uit de Romeinse Tijd op basis van de geologie en archeologische waarnemingen in de omgeving van het plangebied. Met name recent archeologisch onderzoek, uitgevoerd in de periode 2010-2017, heeft aangetoond dat het plangebied deel uitmaakt van een gebied dat in de Romeinse Tijd geheel was ingericht, dat intensief werd bewoond, dat men voor agrarische en economische doeleinden exploiteerde, waar men grafvelden aanlegde en dat werd doorsneden door twee belangrijke infrastructurele werken: een Romeinse hoofdweg en het Kanaal van Corbulo. Het plangebied aan de Sir Winston Churchilllaan 1023 ligt hier letterlijk middenin; het wordt aan alle zijden omringd door archeologische sporen uit de Romeinse Tijd. Op grond van de beschikbare informatie wordt dan ook vermoed dat soortgelijke resten zich eveneens voortzetten tot in het plangebied.

Wat betreft de te verwachten diepte-ligging betekent dit, dat in principe onder de bouwvoor of verstoringniveaus resten aanwezig kunnen zijn. Plaatselijk kan onder de bouwvoor nog een restant van de zogenaamde Poeldijklaag aanwezig zijn, die aanwezige resten uit de Romeinse Tijd kan afdekken. Op basis van de beschikbare onderzoeksgegevens dit zeker het geval zijn naarmate de afstand tot de Sir Winston Churchilllaan toeneemt.

Afbeelding 16.
Overzicht van de
archeologische situatie in
de directe omgeving van
het plangebied.

Er geldt een middelhoge tot hoge verwachting voor gaafheid en conservering van aanwezige archeologische resten uit de Romeinse Tijd. Eventueel aanwezige sporen uit de Romeinse Tijd zullen naar verwachting hoofdzakelijk bestaan uit resten van houten constructies (palen of paalkuilen, vlechtwerk, etc.), afvalkuilen, waterputten en greppels. Specifiek wordt de aanwezigheid van verkavelingsgreppels verwacht, welke in het aangrenzende plangebied Eikelenburg veelvuldig zijn aangetroffen. Ook kan niet worden uitgesloten dat (crematie)graven aanwezig zijn; deze worden vaak in relatie tot wegen en nederzettingsterreinen aangetroffen. Het vondstmateriaal zal naar verwachting hoofdzakelijk bestaan uit aardewerk, baksteen, (hutten)leem, bot, natuursteen, botanische macroresten en houtskool. Voor het plangebied geldt een lage verwachting om resten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd aan te treffen. Hoewel het plangebied in de Middeleeuwen deel uitmaakte van de iets ten zuiden gelegen boerderij, die tenminste teruggaat tot de veertiende eeuw, worden binnen het plangebied geen resten van bewoning in deze periode verwacht. Dit geldt eveneens voor resten uit de Nieuwe tijd tot aan het einde van de negentiende eeuw. Eventueel aanwezige sporen zullen naar verwachting hoofdzakelijk bestaan uit resten van houten constructies (palen of paalkuilen, hekwerk, etc.), afvalkuilen, dier-begravingen en sloten en/of greppels. Het vondstmateriaal zal naar verwachting hoofdzakelijk bestaan uit (baksteen)puin, aardewerk, bot, botanische macroresten en houtskool. Er geldt een middelhoge verwachting voor gaafheid en conservering van eventueel aanwezige archeologische resten.

7. Conclusies en aanbevelingen

Het gespecificeerde verwachtingsmodel van het bureauonderzoek wijst op een reële mogelijkheid op het aantreffen van archeologische resten uit de Romeinse Tijd, de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Het zijn met name de geologische omstandigheden en de aanwezigheid van bekende vindplaatsen in de omgeving die bijdragen tot deze verwachting. De hoogste verwachting geldt echter voor bewoningssporen uit de Romeinse Tijd. De hoge verwachtingswaarde is gebaseerd op de IKAW, CHS, de Archeologische waarden- en beleidskaart van de gemeente Rijswijk en in belangrijke mate tevens op recentelijk archeologisch onderzoek in de directe omgeving van het plangebied.

Het plangebied bevindt zich in een geologische zone, die geschikt was voor bewoning en waar sporen van bewoning, economische exploitatie en een grafveld uit de Romeinse Tijd ook daadwerkelijk zijn aangetroffen. Het plangebied is bovendien gelegen aan de Sir Winston Churchilllaan - de weg waarvan het tracé samenvalt met de voormalige Romeinse hoofdweg door het gebied en het Kanaal van Corbulo. Ook elders in de omgeving blijken Romeinse sporen van bewoning e.d. in de nabijheid van deze belangrijke infrastructurele werken in de bodem aanwezig te zijn. Op basis van het historisch kaartmateriaal wordt vermoed dat binnen het plangebied geen grootschalige verstoringen van de bodem hebben plaatsgevonden en dat de conservering van de verwachte archeologische resten derhalve matig tot goed zal zijn.

Aangezien de herinrichting van het plangebied substantiële bodemingrepen met zich mee zal brengen, dient rekening gehouden te worden met archeologische resten. Eventueel aanwezige archeologische resten bevinden zich naar verwachting in de top van de zandige en kleiige afzettingen van de Gantel en onder een dun middeleeuws kleidek - de Poeldijklaag. Dit betekent dat bewoningssporen direct onder de huidige bouwvoor kunnen worden aangetroffen, of plaatselijk nog door een dunne kleilaag onder bouwvoor worden afgedekt.

De voorgenomen herinrichting vormt een bedreiging voor de eventueel aanwezige archeologische resten. Tot op heden zijn echter onvoldoende gegevens beschikbaar om een waardestelling m.b.t. de aanwezige archeologische resten te kunnen doen (het al dan niet behoudenswaardig achten van archeologische resten). Om de aan- of afwezigheid, aard, datering, omvang en kwaliteit van archeologische resten vast te stellen dient een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) te worden uitgevoerd. Dit onderzoek zal bestaan uit een proefsleuvenonderzoek, waarbij verspreid over het plangebied enkele proefsleuven worden aangelegd tot op het niveau waar zich archeologische sporen (kunnen) bevinden. Het doel van dit proefsleuvenonderzoek is het toetsen en aanvullen van het in dit rapport geformuleerde verwachtingsmodel.

9. Literatuur

- Anoniem 2017, *Cultuurhistorische Hoofdstructuur Zuid-Holland*. Regio Duin- en Bollenstreek, Den Haag, Provincie Zuid-Holland;
- Anoniem, 2010. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 4.1*, SIKB; Archeologisch Informatie Systeem ARCHIS;
- Bloemers, J.H.F., 1978. Rijswijk (ZH), 'De Bult'. *Eine Siedlung der Cananefaten*, Amersfoort, Nederlandse Oudheden 8;
- Broeke, P.W. van den & H. van Londen, 1995. *5000 jaar wonen op veen en klei – Archeologisch onderzoek in het reconstructiegebied Midden-Delfland*, Utrecht;
- Bult, E.J., 1998. 'Landschapsontwikkeling en bewoningsgeschiedenis in en om Naaldwijk'. In: Groenewegen, H.J.M. en Vis, P.W. (red.), *Naeltwick 1198-1998*, p. 7-23;
- Dorenbos, O, O. Holthausen en J.M. Koot 2009. *Modderen in een sloot. De vondst van een Romeinse Mijlpaal in Rijswijk (ZH)*, Westerheem 58, 113-120;
- Dorenbos, O, O. Holthausen en J.M. Koot 2009. Langs de Sir Winston Churchill-laan in Rijswijk. Archeologisch onderzoek naar aanleiding van de toevallige vondst van een Romeinse mijlpaal, *Rijswijkse Archeologische Rapporten 22*;
- Hessing, W.A.M., 1991. Archeologische Kroniek van Zuid-Holland, Holland, deel 6, p. 340;
- Holthausen, O., 2010. *Plangebied Eikelenburg. Voorlopige resultaten van het proefsleuvenonderzoek in het kader van de herontwikkeling van het plangebied Eikelenburg te Rijswijk*, briefrapport;
- Holthausen, O., 2012. Plangebied Eikelenburg te Rijswijk. Archeologisch inventariserend veldonderzoek in het kader van de herontwikkeling van het plangebied Eikelenburg, *Rijswijkse Archeologische Rapporten 43*;
- Holthausen, O., 2013. Sir Winston Churchillstraat 1013 te Rijswijk. Een archeologisch inventariserend veldonderzoek, *Rijswijkse Archeologische Rapporten 45*;
- Immerzeel, A.A.G., 2005, 'Naaldwijk, Nieuwbouwlocatie Holland College', in: Archeologische kroniek van het Westland 2004, *Historisch Jaarboek Westland*, p. 108-109;
- Jonge, W. de en J-L.E. Marcillaud, 2001. 'Iets meer licht op de vroegste Middeleeuwen tussen de mondingen van Oude Rijn en Maas', in: *Westerheem, jaargang 50*, nr. 2, p. 50-71;
- Jonge, W. de, 2004a. 'Bodemonderzoek Veursestraatweg 118', in: *Kwadrant*, nr. 2, p. 19-21;
- Jonge, W. de, 2004b. 'Leidschendam Park Leeuwenberg: bewoning in de prehistorie', in: *Kwadrant*, nr. 2, p. 22-23;
- Kruikius, 1712, *Kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland*, Delft;

Koot, J.M., 1994. In kannen en kruiken. Veertig jaar archeologisch onderzoek in Rijswijk, Rijswijk, *Rijswijkse Historische Reeks deel 11*;

Koot, J.M., 1997. 'Rijswijk: De Strijp', in: Heeringen, R.M. van, en M. Meffert (eds.), 1997. 'Archeologische Kroniek Holland 1996', *Historisch Tijdschrift Holland* 29, p. 392;

Koot, J.M., 2001. Archeologische Kroniek van Rijswijk over 2000. In: Ende, W.P.C. (red.) van der, *Jaarboek 2001 van de Historische Vereniging Rijswijk*, Rijswijk, p.142-147;

Koot, J.M., 2002. Archeologische Kroniek van Rijswijk over 2001. In: Ende, W.P.C. (red.) van der, *Jaarboek 2002 van de Historische Vereniging Rijswijk*, Rijswijk, p.148-154;

Koot, J.M. & M. Simonis, 2006. Cultuurhistorische inventarisatie Rijswijkse Bos – Ter Nieuburch, Rijswijk, Rijswijkse Archeologische Rapporten;
Koot, 2008. Opgegraven! Archeologisch onderzoek in Rijswijk, *Rijswijkse Serie*, 13;

Koot, Hans, Lauren Bruning en Rob A. Houkes 2008, *Ypenburg-Locatie 4, Een nederzetting met grafveld uit het Midden-Neolithicum in het West-Nederlandse kustgebied*. Leiden

Louwe Kooijmans, L.P. & P.F.B. Jongste (eds.), 2006. 'Schipluiden. A neolithic settlement on the Dutch North Sea coast c. 3500 cal BC', in: *Analecta Praehistorica Leidensia* 37/38;

Raemaekers, D.C.M., 1997. 'Wateringen 4: A settlement of the Middle Neolithic Hazendonk 3 Group in the Dutch Coastal Area', in: *Analecta Praehistorica Leidensia*, Leiden, p. 143-191;

Top zandkaart Den Haag en Rijswijk, 2005. TNO Bouw en Ondergrond, Utrecht;
Vos, P.C., E.C. Rieffe & E.E.B. Bulten, 2007. *Nieuwe Geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*, Den Haag.

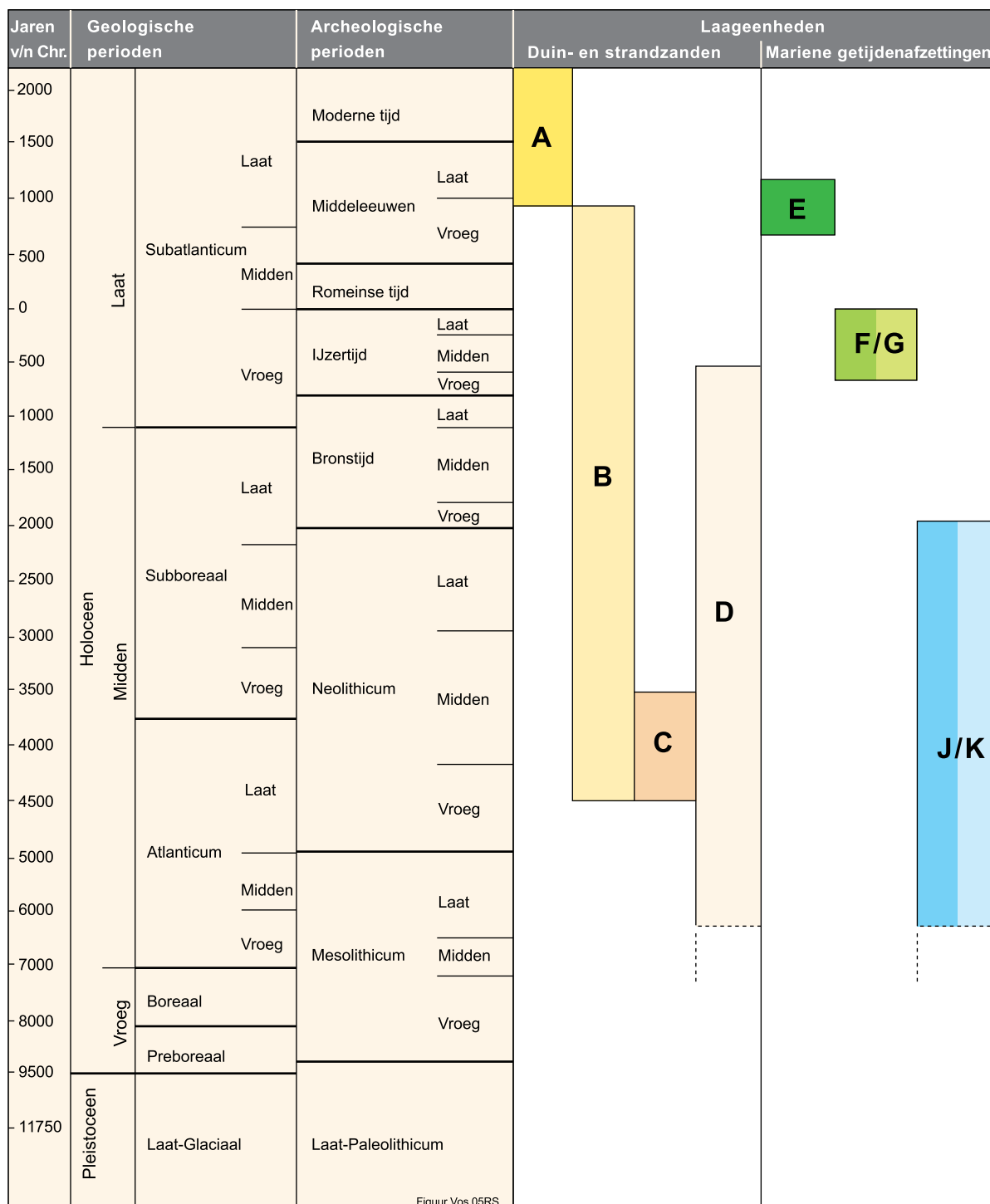
10. Overzicht van afbeeldingen en tabellen

Voorpagina	Aanzicht van het plangebied
Afbeelding 1	Kaart van Nederland
Afbeelding 2	Topografische kaart van Rijswijk
Afbeelding 3	Kaart van het plangebied
Afbeelding 4	Plangebied op de geologische situatie
Afbeelding 5	Luchtfoto van het plangebied
Afbeelding 6	Archeologische werkzaamheden in De Schilp in 2000
Afbeelding 7	Reconstructie van een Romeinse villa, gevonden in Rijswijk-De Bult
Afbeelding 8	Tekening van Abraham de Haen uit 1723 van het versterkte huis Te Blotinghe
Afbeelding 9	Huis Te Werve
Afbeelding 10	Overzicht archeologische vindplaatsen en waarnemingen in de omgeving van het plangebied
Afbeelding 11	Trace van de Romeinse hoofdweg door Rijswijk
Afbeelding 12	Urn uit het grafveld van de opgraving Sir Winston Churchillaan 1013
Afbeelding 13	Plangebied op de kadastrale kaart uit 1874 resp. 1934.
Afbeelding 14	Plangebied met bestaande en reeds gesloopte bebouwing
Afbeelding 15	Plangebied op een luchtfoto uit 2017
Afbeelding 16	Toekomstige situatie plangebied

Bijlage 1 Verklaring lithostratigrafische laageenheden

Afbeelding 17. Nieuwe terminologie		Afbeelding 18. Oude terminologie	Afbeelding 19. Beschrijving
Formatie van Naaldwijk		Westland Formatie	
	Laagpakket van Schoorl	Duinzanden	
	Laag van Den Haag	Jonge Duinen	Duinzanden aan de kust, met vaak grillig en relatief groot reliëf
	Laag van Voorburg	Oude Duinen	Duinzanden in de vorm van doorlopende strandwallen, met een relatief klein reliëf
	Laag van Ypenburg	Oude duinen	Kleine zandduinen, die geïsoleerd voorkomen op de Laag van Rijswijk/Laagpakket van Wormer
	Laagpakket van Zandvoort	Strandzanden; strandoverslag zanden/washovers	
	Laag van Rijswijk	Strandzanden	Relatief grove, vaak schelphoudende mariene zanden, die voorkomen op (en zeewaarts van) het Laagpakket van Wormer
	Laagpakket van Walcheren	Afzetting van Duinkerke	
	Laag van Poeldijk	Afzetting van Duinkerke II/III	De aan het maaiveld voorkomende Middeleeuwse en post-Middeleeuwse kleilaag; vaak een zware kalkloze klei (de 'deklaag').
	Gantel Laag	Afzetting van Duinkerke I	Mariene afzettingen (zanden en kleien) op de hoofd Hollandveenlaag, en behorende bij het Gantel getijdegeulstelsel
	Laagpakket van Wormer	Afzetting van Calais	
	Wormer afzettingen, ongedifferentieerd	Afzettingen van Calais, ongedifferentieerd	Alle mariene getijde afzettingen, zand en klei (veelal grijs) onder de hoofd Hollandveenlaag
Formatie van Nieuwkoop			
	Hollandveenpakket	Hollandveen	Hollandveen lagen, ongedifferentieerd; alle voorkomende Holocene veenlagen

Bijlage 2 Tijdbalk

Figuur Vos 05RS

- A: Laag van Den Haag (voorheen Jonge Duinen)
- B: Laag van Voorburg (voorheen Oude Duinen)
- C: Laag van Ypenburg (voorheen Oude duinen)
- D: Laag van Rijswijk (voorheen Strandzanden)
- E: Laag van Poeldijk (voorheen Duinkerke II /III Afzettingen)
- F: Gantel Laag, kleiige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- G: Gantel Laag, zandige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- J: Laagpakket van Wormer, kleiige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)
- K: Laagpakket van Wormer, zandige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)

Colofon

Correspondentieadres:

Gemeente Rijswijk
Domein Ruimtelijke Ontwikkelingen
Taakveld Vergunningen, Monumenten en Archeologie
Postbus 5305
2280 HH Rijswijk

Tel: (070) 326 1973

E-mail: archeologie@rijswijk.nl

Bezoekadres:

Stadhuis Rijswijk
Bogaardplein 15
2285 DP Rijswijk

Rijswijkse Archeologische Rapporten, nummer 62,
september 2018

Titel: Archeologisch bureauonderzoek. Sir Winston
Churchilllaan 2023 te Rijswijk

Auteur: O. Holthausen

Afbeeldingen, tenzij anders vermeld: A. Bleeker

ISBN/EAN: [Aangevraagd](#)

Authorisatie:

J.M. Koot
senior-archeoloog

© Copyright Gemeente Rijswijk

De gemeente Rijswijk aanvaardt geen aansprakelijkheid voor
eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van resultaten van
dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Grote foto omslag: map.google.nl